

# Ажалай туг

2018 оной  
апрелин 13

№ 7 (3999)

1965 онһоо гарана

НЮТАГАЙ ПОНИН

## Нурта Закаменск хотын мэдэлдэ орохонь гү?

Хабарай суглаануудай хаһа эхилбэ. Үнгэрһэн долоон хоногой 5-нда Нурта, Дүтэлүүр нютагуудай ажаһуугшад гулваагайнгаа, хургуулингаа, хүүгэдэй сэсэрлигэй, соёлой байшангай ударидагшад үнгэрһэн жэлдэ хэгдэһэн ажалай тоосоо шагнабад.

Хүдөөгэй суглаануудта аймагай гулваа Сергей Гонжитов аймагай захиргаанай таһагуудай хүтэлбэрилэгшэдтэй ябажа, хүдөөгөөрхинэй асуудалнуудта харюусажа, саашанхи ажал тухай зүбөөр шийдхэбэри абакһынь ойлгуулжа үгэһэн байна.

Нютагай гулваа Доржо Цыреновай хэлэхээр, Нуртада мүнөөдэрэй байдалаар 95 үрхэ айлда 228 хүн ажаһууна. 2017 ондо Нурта нютагта 6 хүн наһа бараа, харин 1 хүн түрэн байна.

Байгша оной январин 1-нэй байдалаар Нуртада 394 эбэртэ бодо мал, 34 хонин, 92 адуун тоологдоно. Дүтэлүүрээрхинтэй бухаяа һэлгэжэ малайнгаа шуһа шэнэлхэ ажал ябуулна. Малай үбшэ һэргылхын тула жэлдэ хоёр удаа тарина, шуһа абана.

- Үнгэрһэн жэлдэ Нурта нютагай хоёр гудамжа 50 мянган түхэригтэ заһабарилгада, соёлой хуушан байшан задалагдажа арилгагдаа, 38 метр гунзэгытэй худаг малтагдаа, – гээд нютагай гулваа Доржо Цыренов тоосоно.

Тиин 2018 ондо үйлсэнүүдэ заһабарилха, шэнэ соёлой байшан бариха түсэбүүдтэй байһанаа мэдүүлбэ.

Аймагай гулваа 1600 мянган түхэриг соёлой байшан барилгада хэрэгтэй гэжэ дууламсаараа, - Ямар мүнгэндэ барилгаяа хэхэбтэ? – гэжэ хураба.

- Нютагаархинаараа мүнгэ суглуулхабад, эбээн тэдхэгшэдтэ хандахабад, – гэжэ Доржо Цыренов хэлээд, аймагай толгойлогшо тээшэ хараад, аймагай захиргаанай туһаламжагүй шадахагүйбди гэнэдэл хүлээн зогсобо.

- Аймагай захиргаанда мүнгэн үгы. Закаменск хотодо нийлэгты, тиигэжэ нэгэ дахин 5 млн түхэригтэ туһа абахат. Тэрэ мүнгэндэ соёлойнгоо байшан барихат, бэшэшье байшангуудаа шэнэлхэт, гудамжануудаа заһабарилхат. Пайн бодожо үзэгты, нэн түрүүн юун хэрэгтэйб гэжэ харагты, зоноороо хөөрэлдэгты, – гэжэ Сергей Гонжитов хэлэбэ.

Нуртын дунда хургуулида 26 хурагшад хурана, 28 ажалшад хүдэлнэ. Ерэхэ жэлнүүдтэ үхибүүдэймнай тоо олошорхо. Нүгөө жэл 28 үхибүүд, удаахида 31, 32, – гэжэ хургуулин захирал Алдар Жалсанов хэлэбэ.

Бага хургуулинуудай тоодо оробошье багшанараар дүүрэн хангагданхай, хурагшадын

элдэб олимпиада, урилдаан, мурьсөөнүүдтэ хабаадажа эрхимлэдэг. Ганса хуралсалай программын түсэбөөр ажалаа ябуулна бэшэ, хажуугаарнь хурагшаддаа Эхэ орондоо, түрэл нютагтаа, байгаалидаа дуратайгаар хүмүүжүүлгын ажал ябуулна.

Хүдөө нютагай хургуули хадаа хурагшаддаа хара ажалда дуратайгаар хүмүүжүүлнэ. Тиин аймагай грантда хабаадажа, 600 мянган түхэригтэ жэлэй дурбэн сагта хүдэлхэ дулаан теплицын проект бэелүүлхэ юм. Аймагай түбтэ дүтэ байһан нуртаархинда ургамалнуудаа наймаалхадань амар байха.

Нютагай фельдшер Жэбзэма Цыренова зуун жэлэй саана баригдан байшан соо ажалланаб, номой сангай байшан соо орохо тухай асуудал табина. Тиин тэрэ байшан соо заһабарилгын ажал хэрэгтэй болоно.

Нурта нютагай Закаменск хотын мэдэлдэ оробол Нуртада староста үлэжэ, зарим шухала асуудалнуудаар хүдөөгөөрхин Закаменск хотын захиргаанда хандаха болонод.

Мүнөө дээрээ нуртаархин гулваатайгаа хэхэ ажалаа хээд, саашанхи ажабайдалайнгаа түсэб табина. Тиимэхээ шухала асуудал шийдхэхын урда һайн бодожо үзэхэ хэрэгтэй.

**Б-Ж. ЛОГИНОВ,**  
манай көрр.

СОЁЛ

## «Олоһон олзонь – олон нүхэд, Омог бодол, оюун хараа»

**Захаамнай аймагһаа дүршэл ехэтэй, талаан бэлигтэй уран зохёолшод, уран зураашад, дуушад, драматургнууд, актернууд, режиссернууд олоор тэнжэн гараһан юм.**

Үзэсхэлэнтэ найхан байгаалимнай тэрээндэ туһалдаг юм гү, али манай нютагта соёл болбосорол бусадһаа ехээр хүгжэнги гээшэ гү, мэдэхын аргагүй. Алишье талаһаань нютагтамнай соёл хүгжэн халбархада аятай зохид байдалтай гэжэл мэдэнэбди.

Паяхана дуудһаан нэгэ һонин энэниие баһал гэршэлнэ. Үнгэрһэн жэлэй ажалай дүнгүүдээр Дүтэлүүр нютагай соёлой түлөөлэгшэ, республика дотороо мэдээжэ, дүршэл ехэтэй режиссёр Надежда Андреевна Эрдынеева «Буряад Уласай соёлой эрхим хүдэлмэрилэгшэ» гэхэн нэрэ зэргэдэ хүртэбэ. Нютагайнгаа нэрэ һүлдые дээшнэ үргөөд ябадаг энэ хүн тухай тодорхойгоор хөөрэхэ зорилготойбди.

Надежда Андреевна Дүтэлүүр нютагта түрһэн. ВСГИК-ай театральна таһаг 1984 ондо дүүргээд, Дүтэлүүрэй Соёлой байшанда уран найханай хүтэлбэрилэгшөөр ажаллахаяа ороһон юм. Тэрэл жэлын залуу эдэбхитэй мэргэжэлтэн драматическа бүлгэм байгуулжа, амжалтатайгаар хүдэлжэ эхилээ һэн. Удангүй хүдөөгэй артистнар бэлиг шадабарияа үргэнөөр харуулан, харагшадай дура буляжа шадаа. Тиигэжэ 1989 ондо «арадай театр»

гэжэ нэрэ зэргэдэ хүртэһэн юм. Тэрэ саһаа Дүтэлүүрэй арадай театр олон тоото фестиваль мурьсөөнүүдтэ хабаадажа, талаан бэлигээрэ шалгаржа, бэрхэ хүбүүд басагадые һурган гаргаһан юм.

Надежда Андреевна 33 жэлэй хугасаа соо таһалгаряагүй аймагайнгаа соёлой халбарид ажаллахадаа өөрынгөө мэргэжэлдэ үнэн сэхэ хандажа ябаа гэжэ нютагай зон найн мэдэдэг. Олон жүжгүүдые, нэгэ актһаа бүридэһэн пьесэнүүдые, бага сценкэнүүдые олоор табижа, харагшадай анхаралда дурадхаһан байна. Тэрэнэй хажуугаар Надежда Андреевна шүлэгүүдые, багахан расказуудые, элдэб найндэрнүүдэй сценаринуудые шадамар бэрхээр зохёодог юм.

Театрай бүлгэм 2012 ондо Хурамхаанда үнгэрһэн «Баргажанай гол» гэхэн фестивалда, 2013 ондо уласай «Мүнгэн таха» фестивалда хабаадаа. 2015 оной уласай «Мүнгэн жолоо» фестивалда Дүтэлүүрэй артистнар 2-дохи шатын лауреадууд боложо, 60 мянган түхэриг шанда хүртөө һэн. Надежда Эрдынеевагай шаби Сульгим Гармаев «Хүхюу буряад-2016» гэхэн мурьсөөндэ Гран-при шанда хүртэһэн. Уласхоорондын «Баатар-Дангина-2017» мурьсөөндэ энэ хүбүүн баһал Гран-при абажа, багшаяа урмашуулаа. Надежда Андреевна аймагайнгаа Соёлой ордоной «Уран Дүшэ» ансамблин гэшүүдтэ «Хүбшын адуушадай тайл-

ган» гэжэ программа бэлдэжэ, тэднэ 2016 ондо Улаан-Үдэдэ үнгэрһэн Алтаргана наадамай «Буряадай нэгэ үдэр» гэжэ мурьсөөндэ түрүүлжэ, Гран-придэ хүртэһэн юм.

Надежда Андреевнагай нютагайнгаа соёлой хүгжэлтэдэ оруулжа байдаг хубитань сэгнэшэгүй ехэл гээшэ. Тэрэнэй эмхидхэн хүгжөөһэн «Золгоё» ансамбль һүүлэй жэлнүүдтэ фольклорно эмхинүүдэй эрхимын болоно. Энэ бүлгэм 2017 оной декабрь соо Сочи хотодо үнгэрһэн «Планета талантов» гэжэ уласхоорондын мурьсөөндэ хабаадажа, Гран-при шанда хүртэһэн юм. Энэ ансамбль үшөөшье ондоо мурьсөөнүүдтэ бэлиг шадабарияа харуулжа, арадайнгаа соёл хүгжөөн ябана. Олон жэлэй туршада үнэн сэхээр ажалаа ябуулжа байдаг Надежда Андреевна 2017 ондо «Буряад Уласай соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ» гэхэн үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэһэн юм.

Надежда Андреевна ниитын ажалда эдэбхитэйгээр хабаададаг хүн. Нютагайнгаа Сөвөдэй депутатаар һунгагдаһан, «Буян» гэжэ ТОС ударидажа, үйлсүнгээ ариг сэбэр, зонойнгоо ажабайдал тухай ханаагаа зобон байдаг. 2012, 2013, 2014 онуудта «Буян» ТОС-ай ажал уласай мурьсөөндэ эрхимүүдэй тоодо тэмдэглэгдэһэн байна.

**Л. БУДАЕВА**

(Соёлма Бальжурова  
оршуулба)

## ЭДЭБХИТЭН

## Хүндэтэ таабайнгаа дурасхаалда

Үглөөдэр, апрелин 14-дэ, Санага нотагта Санжа Хабарович Санжитовай дурасхаалда зориулагдаһан волейболор мұрысөөн үнгэрхэнь. Энэ мұрысөөндэ Буряад Уласай нотагуудһаа 2003 оной ба дүү наһанай хүбүүд, ветеранууд хабаадахань.

Санжа Хабарович олон жэлэй туршада Санагын партиин болон хамтын ажыхын эмхинүүдые амжалта-тайгаар хүтэлбэрилжэ, арад зоной, гүрэнэй хүндэлэлдэ хүртэһэн юм. Хуби заяанайнь харгы һонирхолтой номой хуудаһануудые иража байһандал жэшээтэй. Бидэнэр, үхибүүдын, ашанар гушанарын, таабайнгаа намтарһаа Санагын совхозой бэлигтэй хүтэлбэрилэгшэ байһан гэжэ мэдэнэбди. Харин хүндэ хүшэр бага наһандаа үншэрһэн тухайнь, Санагын дасанда хубараг ябаһаниинь, финнуудтай дайн байлдаанда ошожо шархатаһыень хүн ехээр мэдэдэггүй байгаал хаш.

Таабаймнай 1914 оной эртын хабар Санагада түрэхэн юм. 1929 ондо Санагын эхин хургуули дүүргээд, Улаан-Удын хоёр жэлэй барилгын хургуулида ороо. Пүүлээрнь Хяагтын Буряадай багшанарай техникумда хураад, тэндэхэн Эрхүүгэй эмшэнэй техникумда хуралсалаа үргэлжэлүүлэ. 1936 ондо хоёрдохи курсда хуража байгаад санитарна эмшэдые бэлдэдэг хоёр жэлэй дээдэ хургуулида орожо, санитарна врачай мэргэжэлтэй болоһон юм. Залуу мэргэжэлтэниие Эрхүүгэй обкомай Улаан



Хэрээһэнэй бүлгэмэй инструкторай ажалда эльгээжэ, тэрэ сагһаа ажалайнь намтар эхилээ бэлэй. 1939 ондо Санжа Хабарович Усть-Ордын тойрогой Улаан Хэрээһэнэй комитедэй түрүүлэгшээр хунгагдаа. Тэндээ ажаллажа байхадань Эсэ-гын дайн эхилжэ, бүһэтэйшүүл фронт мордожо захалаа хэн. Санжа Хабаровичай бэсын тамир нула хадань ара талада ажалаа ябуулхыень орхиһон юм.

1943 ондо С.Х. Санжитов түрэл нютагаа бусажа, Санагын долоон жэлэй хургуулиин захиралаар ажаллажа эхилһэн байна. Шадалтай бэрхэ хүтэлбэрилэгшые аймагай партиин комитет «Коммунизм» колхозой түрүүлэгшээр табижа, олон жэлэй амжалта эхэтэй ажал эхилэгдээ хэн. Шэнэ тушаалда орохотойгоо хамта Санжа Хабарович харлаг хайнагуудые үсөөрүүлжэ байһаниие ехэ буруушаажа, энэ һалбаридань анхаралтайгаар хандаба. Юуб гэхэдэ, харлаг үүлтэрэй мал Санагын хада-

лиг газарта үсхэбэрилхэдэ олзотой гэжэ зүб шийдээ хэн. Дайнай хүшэр жэлнүүдтэ колхоз харлаг, хайнаг малнуудаа олооронь мяханда тушааһан байгаа. Тиигэбэшье, энэ малнуудайнгаа үлэһыень һөөргөн олон болгожо шадаа бэлэй. Санжа Хабаровичай харлаг үсхэбэрилгэ тухай суглуулһан саарһа дансануудын, эрдэмтэдэй шэнжэлэл тухай статьянууд, докладуудын зузаан папка соо хадагалаатай мүнөөшье болотор байдаг. Тэрэ сагта колхоз 72 мянган гектар газартай байгаа, тэрэнэй 12-ын лэ ажыхыда хэрэглэгдэдэг хэн. Бэшэ газарын – хадатай, ой модотой, тэрээгүүр харлагуудайл бэлшэхэдэ аятай. Тиигэжэ 1947 ондо харлагуудай тоо таба дахин олон боложо, колхоз 2500 толгой малтай болоо хэн.

1952 ондо жэжэ колхозуудые нэгэдүүлжэ «Коммунизм» гэжэ томо колхоз болгоһон ажыхын түрүүлэгшээр Санжа Хабарович томилогдожо, тэндээ 19 жэлэй туршада ажаллаа хэн. Энэ хугасаа соо яһала ехэ ажал ябуулагдажа, урагшатай урматайгаар хүдэлэгдөө. Наалиин нэгэ үнэһнөө 1800 литр хүн һаагдадаг болоо. Эбэртэ малай дунда хэмжээн 200 килограммһаа 350 килограмм хүрэтэр дээшэлүүлэгдээ. Колхозой малай тоо 4300-һаа 7000 толгой хүрэтэр олон болоһон байна. Жэл бүхэндэ колхоз гүрэндөө 400 мянган литр хү, 1200 центнер мяха тушаадаг хэн.

Санжа Хабарович хү-  
(Үргэлжэһынь 4-дэхи нюурта).

(Үргэлжэл).

тэлбэрлжэ ябаһан зондоо анхаралтайгаар хандажа, тэднэйнгээ гэр байрын, ажабайдалай асуудалнуудыг хайнаар мэдэдэг бэлэй. Бэрхэшээлнүүд тохёолдоо хаань туһалжа, заабари зүбшөөлнүүдыг үгэжэ, ханаагынь заһажа шададаг хэн гэжэ нүхэдынь хөөрэдэг хэн. Хамтын ажалай дүнгүүд хүн бүхэнэй хубин ажабайдалһаа дулдыдадаг гэжэ дүй дүршэл ехэтэй, һонор ухаатай мэргэн хүтэлбэрлэгшэ ойлгодог хэн. Үбһэ хурялгын хаһа эхилхэдэ Санжа Хабарович үглөөнэй 5 сагта бодожо, ГАЗ-69 машинадаа мордоод, үбһэшэдэй бригадануудаар ябажа, хурялгын ажал хэрэ ябажа байһаниие хаража, хүн зонтой хөөрэлдэдэг байгаа.

Аймагай суглаанууд дээрэ колхознигуудайнгаа ашаг туһа хамгаалжа, ажабайдалай дутуу дунданууд тухай сэхээр хэлэжэ, асуудалнуудыг табидаг хэн. Хүдөөгэй ажахынуудта гараар хэдэг хүндэ ажалнуудыг механизацита оруулха гэжэ ехэ оролдолго гаргадаг хэн. Колхозой нэгэ хаалишан 30-40 толгой үнээдыг үдэртөө хаадаг байгаа. Үбһэ хурялгын эхилхэдэ ажалынь хоёр дахин ехэ болодог хэн. Эдэбхитэй хүтэлбэрлэгшын үүсхэлээр удангүй Санагада мал ажахын комплекс баригдажа, хүнэй хэжэ байһан хүндэ ажалнуудыг механизмууд хэдэг болобо.

Санжа Хабарович нютагайнгаа шарай болбосон түхэлтэй болгохо гэжэ ехэ ажал ябуулаа. Дайнай һүүлээр Санагын зон голоороо таража, холо холо һуудаг байһан юм. Колхозой түб бии болоходо, тэднэр нэгэ дороо нүүжэ, үргэн үйлсэнүүдтэ томо шэнэ гэрнүүд баригдажа эхилбэ. Дунда

хургуулин байшан, малшадай 60 үхибүүдэй байха хамтын байра, тамирай танхимтай Соёлой байшан колхоз барижа, хүдөөгэй зоной ажабайдал хайн тээшээ хүгжэжэ захалаа. Ажалша малша хүнүүдэй ажабайдал бүри хайн болохын тула Зэдын, Хурлигай голнууд руу малшадай байрануудта зайнгал татагдаа хэн. Зоной бэын тамир тухай ханаагаа табин, колхозой хүтэлбэрлэгшэд эмшэнэй пункт хүдөөдэ нээбэ. Холо хүдөө газарта колхозой ажал хэжэ байһан малшадай ажабайдал таатай зохид байхын тула культбаза, баня, номой сан, магазин, пекарня нээгдэһэн юм. Зоной ажабайдал, ажахын хүгжэлтэ тэрэ сагта улам дээшээ тэгүүлжэ, хүдөө нютагай хамтын ажалда залуушуул олоор хабаадажа, Санага нютаг хүгжэлтынгөө үргэн замаар дабшан ябаа.

1968 ондо «Коммунизм» колхоз «Санагын» совхоз гэжэ нэрлэгдэжэ, дүй дүршэл ехэтэй хүтэлбэрлэгшэ Санжа Хабарович захиралаар томилогдоо хэн. Энэшье тушаалда томо ажахын ажал эрхилхэдэ урагшаа ханаатай Санжа Хабарович хүтэлбэрлэгшын бэлиг талаан харуулжа, мяхан үүлтэрэй мал үсхэбэрлэгшын халбариде ехэтэ нэмэриг оруулаа. Совхозой ажалшад шударгы бэрхээр ажалаа ябуулжа, табан жэлэй түсэб болзорһоо урда дүүргэжэ, социалист мурьсөөнүүдтэ илажа гарадаг хэн. Хамтынгаа ажал амжалтатайгаар ябуулһан Санагын совхоз республика дотороо түрүүшүүлэй тоодо ородог бэлэй. Коминтерн гэжэ багахан колхозһоо эхи абан, Санагын совхоз томо мал ажахын комплекс болотор хүгжэһэн байна.

1974 ондо Санжа Хабаро-

вич Санагын сомоной соведэй түрүүлэгшээр хунгагдаба. Энэ тушаалын шэнэшье хаа, түрэл нютагайнгаа ажабайдалтай, арад зонтой нягта холбоотойл хэн даа. Олон жэлдэ хүн зоной байдалай дутуу дундануудыг, ехэ бага бэрхэшээлнүүдыг хайнаар мэдэдэг хадаа, С.Х. Санжитов тэдэниие зүбөөр шидхэжэ эхилээ хэн. Нютагтаа худалдаа наймаанай, эмнэлгын, соёлой халбаринуудта онсо анхаралаа табидаг бэлэй. Помоной соведэй депутатуудай ударидалга доро 13 үйлсын хороонууд байгуулагдаба. Тэрэнһээ гадуур нүхэдэй сүүд эмхидхэгдэжэ, түрүүлэгшээрэнэ нютагтаа хүндэтэй совхозой ажалшан Ринчин Дулмаевич Зундуев хунгагдаа. Тэрэл жэлнүүдтэ Санагын хизаар ороноо шэнжэлэлгын музейн эхи табигдаһан юм.

Санжа Хабаровичин түрэл тоонто нютагтаа энхэргэн дулаанаар хандадагын ямаршье хэрэг бүтээжэ, асуудалнуудыг шидхэхэдэнь гэршэлэгдэжэл байдаг бэлэй. 1981 ондо наһанайнгаа амаралтада гараад, Санагынгаа ажалай байнай ветерануудай эмхин хүтэлбэрлэгшын боложо, баһал үрэ дүн ехэтэйгээр ажаллаһан байна. Энэрхы урин сэдхэлээрээ, хүбэлгэн хурса ухаагаараа, хайн хайхан зангаараа таабаймнай Санага нютагайнгаа зоной ханаан бодол соо үлдэһэн юм.

Нютагтаа таабаймнай үндэр томо гэр барижа, Дари Будаевна хани нүхэртгээ долоон үхибүүдэй баабай эжы болоо. Гал гуламтань мүнөөдэршье дулаахан харуулхан зандаа. Үхибүүдтээ, ашанаргаа ажалша хүнэй жэшээнэ боложо таабаймнай үлгэһэн юм.

**Сэрэмжит ЦЫРЕНЖАПОВА**

НИКОЛАЙ ШАБАЕВ

## УЛЬГЭР ШЭНГИ ҮНГЭР ҺЭН ХА ҺА

(баримтата туужа)

*(Үргэлжэл).**(Эхинийн урдахи дугаарта).*

- Моридоо бэдэрхээр Дарханай урда бүлэг шэнэхэдтэ дүтэлжэ ябахадамни, тэндэ, шэнэхэд соо хэбэртэй, нэшгэрхэй-гэшгэрхэй боложо байба.

Юун гэшэнь юм гэжэ гайхаад, гэтэжэ харан гэхээм, хоёр гуран мүргэлдэхөөр эбэрнүүдэ гасаад, халажа шадахаяа болишоһон, туласалдажа байбад. Зайл бээ, шэнэхэнэй нэгэ бүдүүншэг гэшүүнэ баряад лэ, һэмээхэнээр дүтэлөөд, нэгэнэйн нюрга таһа сохёод унагаажархёоб.

- Нүгөөдэнь яагааб?

- Нүгөөдын бүгсэ руу гэшүүнээрэ хадхажархинамни, нэгэ собхороод, гүйжэ арилшоо. Тэндэ шагнажа һүүһан Бальжад хүгшөөгэй:

- Майхай, хүүгэмни, юундэ бүгсэ руунь хадхаабши даа. Сохёод лэ унагаажархихаяа яагаабши... – гэхэдэнь, үбһэшэд дарья табижа энеэлдэшбэд...

Баабай залуудаа ехэ барилдааша, хүдэр шамбай хүн ябаһан юм. Тэрэ тойронойнгоо ехэ бага найр наадануудта нэгтэшье нюргаа шоройдоогүй, үльгэр-түүхэшэ, үрээл үгэдэ бэрхэ, дуулахадаа айхабтар гоё хоолойтой байһан. Заахан юумые ехэ болгожо, бүхы юумые хуул хайн тээшэнь хэлэхэ, хөөрүү хүн байгаа. Энэниень Цыренжаб Цыренов шадамараар һамбаашалдаг байһан, нэгэл юумэ худалаар хэлээд ябашахадань, үбгэн тэрэниень зондо хөөрөөд лэ, дэгэд хэлэһэн хүниень боложо

халадаг байгаа. Эндэ жэшээ болгожо, нэгэ ушарал дурдамаар байна.

Хожомын Цыренжаб Цыденович, совхозой отделение эрхилэгшэ болоод ябахаддаа, Баян-Голой Хүтэлдэ, баабайн үхэршэн байхада, ородог юм ха.

Гэртэ ондоо хүншье үгы, хоёр хөөрүү ушарһан хойноо одоол хөөрөөн гэшэнь дэлгэрээл юм бээ, тийгэжэ байгараа Цыренжабынь сонходо ошожо, газашаа хаража зогсоод:

- Зай, мүнөө, нөөхидүүлнай, одоол тэрээнэ ажаллажа байнад бээ даа, – гэбэ.

- Хэмнай юугэ ажаллажа байгаа юм бэ? – гэжэ үбгэнэй асуухада:

- Үгсэжэ, Бэлшэр хүрөөд ябанаб. Үглөөгүүр, наашаа ерэжэ ябахаддаа, Таанагайн булагта Хандаантанаар уулзааб. Хандаан үбгэн шаргаар үбһэ абашахаяа Таанагайн һүридэ ерээд, тэрээн соогоо хүлдэжэ үхэшэһэн баабгай олоод, шаргадаа ашаад, гэртэ абашаба һэн. Мүнөөл тэрээнэ гэдхэжэ, үбшэжэ байһан байха даа, – гэбэ.

Тийгээдшье адуу малаа, ажал албангаа хөөрэлдэхөөр Цыренжабынь мордожо ошоол юм бээ, дуулаагүй юумээ дуулаһан баабай тэрэл үдэртөө уулзаһан лэ хүндөө энэ һониноо хөөрөжэ, ээлжээтэ нэгэ «худалаараа» нютаг зоноо хүхээһэн юм.

Дээрэ дурсагдаһан зондоо эрьжэ, хошоод үгөөр тайлбары үгэхэ дуран хүрэгдэнэ.

Мүнөө саг хубилжа, залуу-

шуулай хүмүүжэл эли тодо һулараа. Үхибүүн наһандаа һургуулийн гарта ороод лэ, өөрын ухаатай һаа хүн боложо, үгышье һаа үгы – тиймэл саг болоо ха юм даа. Хүн зомнайшье яашоо юм даа, гудамжада ябаһан хүнэй үхибүүдтэ ухаа заахаһаа болохо гэртээшье байһан хүүгэдтэ хүшэ хүрэхээ болинхойл даа.

Гудамжа гэшэ ехэ! Өөрын заршамтай, хуулитай. Урданшье, мүнөөшье. Мүнөө тэндэ хайн юумэдэ һурахань хомор. Урдань тиймэ бэшэ байгаа. Халтал буруу ябадал хэбэлшни хэншье һаа, мэдээл һаа, яагаадшье зэмэлхэ, ухаа, һургаал зааха эрхэтэй байгаа. Хээрэ, ажал албанда аха зоноор гарахадда ямар ехэ дүршэл заабари абадаг гэшэ һэмбибди.

Бадмажаб Баирович Чимитов бүхы наһаараа түмэртэйл носолдожо ябаһан хүн һэн. Тэрэ үедэ үбһэндэ морин хажуураар үбһэ сабшадаг байгаа. Хожомын нютагайнгаа хүүдинсэдэ дархан болоһон, түмэр улайлгаад юушье һаань хэжэрхихэ, гагнаха, илангаяа үбһэ хуряалгын үедэ морин хажуурнууд болон тармуурнуудые тааруулха, заһабарилхадда бэрхэ һэн. Бадмажаб Баирович мантай суг бодхуулгаһан Даримын аба. Дарима Москва хотодо Лихачёвой нэрэмжэтэ заводто хэдэн арбаад жэл ажаллажа, гэртэй бараатай болонхой ажаһуудаг.

Цыбикжаб Намсараева бүхы наһаараа колхозой мал ажалһаа эхилээд, бусад хатуу-

*(Үргэлжэлын 6-7-дохи нюурнуудта).*

(Үргэлжэл).

хүтүүдэ найса ябаһан хүн байха. Хүбүүдынъ – дүрбэн «аяншадаймнай» хоёрынъ – Бадма-Ошор, нютагаймнай оройдоо хэдыхэн компьютер шэнги толгойтойшуулай нэгэн, хүдөө ажахын институт дүүргээд, ветеринар мэргэжэлтэй, нютагтаашье хүдэлөө, Борьёогой племзаводто (Белозёрск) ажалтай гэр бүлөөрөө ажаһуудаг байһанаа, хара эртүүр хада гэртээ хариһан юм. Дүү Володинъ ой модоной ажахыда ажалтай, Захааминайнгаа Хужар тосхондо ехэл хайн түбхинэнхэй һуутараа, баһал залуугаар мордонхой. Эдэ хоёрһоо дүү басагад – Таня, Гэрэлма гээд бини, айлайхи болонхойнууд, үнэр баян ажаһуунад.

Пагба Будаевич Аюшеев – Санага тоонтотой. Сагаан-Мориной хүрьгэн, хэдэн жэлдэ нютагай эхин хургуулида багшалаад, удаань наһанайнгаа амаралгада гаратараа Мэлын 8 жэлэй хургуулида математика зааһан хүн бэлэй.

Ханда Юмжаповна нүхэрынъ эхин классай багша хэн. Агуухэ дайнай ветеран (дайнай үедэ сэрэгэй легчик ябаһан) Пагба Будаевич минии хуби заяанда онсо һуури эзэлдэг хүн байгаа. Ушар юуб гэхэдэ, эхин хургуулийн бэлэдхэлэй класста ороходоо энэл багшын гарта ороһон байгаа, тиигэжэ хоёр жэл заалгаа.

Удаань Мэлын 8 жэлэй хургуулийн 5-дахи класста ошоходомни, математикын багша Пагба Будаевич клас-саймнай хүтэлбэрилэгшэ болобо. Энэл хүнэй, нютагтаа мэдээжэ, сууда гараһан «мухар хурган» дороһоол найман класс дүүргэжэ, Санагын дунда хургуулида ошоо хэм. Хожомынъ суг ажаллаха хубитай

байшооб – Пагба Будаевич Мэлэ-Бортын сомоной Соевдэй гүйсэдкомой, бинь – Сагаан-Мориной – түрүүлэгшэнэр болоод ябагдаһан юм.

Хүүгэдынъ – манай үеын Виктор Лхагбаевич Санагын дунда хургуулиие 1967 ондо алтан медальтайгаар дүүргэжэ, Казань хотын авиационно институт дүүргэжэ ерэхээр мүнөө хүрэтэр Улаан-Үдын авиационно заводто инженер-конструктор мэргэжэлтэй ажаллажа байгаа, мүнөө наһанайнгаа амаралгада гаранхай.

Дүүнэрынъ – Гомбо – нютагтаа, Даша-Нима – (багша), милицийн албанһаа амаралгада гаранхай, Улаан-Үдэдэ, Баданцу – баһал тоо бодолгын багша, Улаан-Үдэдэ, Баярма хүнэй эмшэн, наһанһаа нүгшэһэн хайн һанаатай, хайхан сэдхэлтэй түрэлхидэйнгөө нэрыень нэрлүүлжэ ябадаг зон юм.

1962 ондо оройдоол 4 класс дүүргэһэн би бригадын тоодо тусгаар оруулагдажа, тэрэл Ута-Жалгадаа үбхэндэ гарабабди. Бригадир – Цыренжаб.

Үбхэндэ гараһаар удааншье болоогүй байтарнай, Цыренжаб бригадирьемнай колхозой партийна эхин эмхиин секретарь болгожо хунгаад, тэрэмнай ноён боложо, сээнтэрээ ябашоо хэн.

Орондонъ мүн лэ хүхюу, хөөрүү Ринчин-Доржо Гармаев бригадыемнай даажа абаба. Дууша юм хэн. Үглөөгүүр сабшалгандаа ошожо ябахандаа, үдэшэниинъ бусалгандаа ото дуулажа ябаха, хүршэ Хужарай үбхэшэд (3-4 модо газарга) ажалдаа байбал, ажалаа зогсоогоод шагнадаг байһан байгаа...

Сагаанаа заншалые  
мэдэнгүйгөөр,  
Саһанданъ зүдэрүүлэн

алдалайб даа.  
Сасуутанаа заншалые  
мэдэнгүйгөөр,  
Санааень гомдуулан  
алдалайб даа.

Унаашаяа заншалые  
мэдэнгүйгөөр,  
Уһанданъ зүдэрүүлэн  
алдалайб даа.

Ушарсанаа заншалые  
мэдэнгүйгөөр,  
Ухааень гомдуулан  
алдалайб даа...

Хатаршаяа заншалые  
мэдэнгүйгөөр,  
Хададанъ зүдэрүүлэн  
алдалайб даа.

Ханилсанаа заншалые  
мэдэнгүйгөөр,  
Панааень гомдуулан  
алдалайб даа.

Али нэгэ хайндэртэ нютагай бэлигтэйшүүл клуб соогоо концерт эмхидхэжэ, нютагай-хидтаа харуулжа байдаг бэлэй. Ринчин-Доржо Гармаев, юун хэм даа, нэгэ хара хубсаһа үмдөөд, сагаан самсынгаа захы тэрээнэйнгээ заха дээгүүр гаргаад, тайзан дээрэ дуулажа байха:

Сайгаа шанахал хэм,  
шанахаараа,  
Салхин хургысаад  
горигүйхэн.

Самган абахал хэм,  
абахараа,  
Санаам хургысаад,  
горигүйхэн...

Айхабтар гоёмсуу хүн байһан. Саһаа урид наһанһаа нүгшэһэн сагаан сэдхэлтэй Ринчин-Доржо Гармаевичай олон тоото үри хүүгэдынъ нютаг нугадаа түбхинэжэ, эсэгынгээ хирэгүй хайхан нэрые нэрлүүлжэ һуудаг юм.

Хүдөөгэй зон моритой хүниие холоһоо харабал морёорнь танидаг, хэн нэгэнэй ондоо мори унаад яабал мо-

риень таяад, «ээнийн бэшэ, хэн гээшэб?» – гэхээр, дүтэлжэ эрэтэрнь таамаглаха.

Ута-Жалгын үбхэндэ Поо-бо-Жундынаа үгсөөд Шойжол хүрэтэр, Сагаан-Морин голой хоёр эрьсэр 100 гектар газарта үбхэ сабшажа хуряадаг, энэнь лаб лэ 5-6 модо болохо ёһотой. Тиихэдээ 2 газар нүүжэ үбхээ абадаг байгаади. Эхилхэдээ Хуштын бишыхан хара гэр соо орожо, баруун ханаар үргэлжэ наар хабтагайгаар хээд, унтахаш. Отогтоо сайлаха үедөө гү, али бороо хурада хуухадаа урда сонхоороо наашалжа ябаһан хүниие Хужарһаа, Шойдоной хойго тохойһоо хараад, хүлээхэш. Адуунай байрын урда түглэ гарахадань, морёорнь танихаш, тиигээд лэ тэрэ хүнэйнгөө газар эржэ мориёо уяад, гэртэ ороторнь, үгы биень хуу дурдажа үрдихэш.

Цыренжаб Цыденович ноён болоһоор, байд гээд лэ, морёороо үбхэшдөө эрьсэжэ ябадаг зантай юм һэн.

Баабай урда түглэ гарахадань хараад:

- Зай, нөө Урбаймнай бүдүүн улаан ерэбэ даа, – гэхэ. Үгы һаа, заримдаа, ара нэрээрнь:

- Ондороон Бузараевичнай ерэбэ, – гэхэ, үбхэшэд хүхилдэхэ, үбгэндэ:

- Цыренжаб ноёной ороходо, та тиигэжэ хэлэхээ зүрхэлхэгүйлта даа, айха байхат, – гэлдэжэ тухираад туршаха.

- Юунһээ айба гээшэбиб, хэлэнэл бээб даа, – гэлдэхээр байтарнь, тэрэнь газар эржэ мориёо уяад, орожо ерэхэ. Оромсоорнь үбгэн үндэгэд гээд:

- Зай, Олигсаандар Сыденович, доогуурнай юун һоним даа? – гээд, үрдихэ гэхэндэл, асуугаад абаха.

Үбхэшэдэй гэнтэ ехээр энээлдэшэхэдэ Цыренжаб Цыденович, өөрөө хүниие үргэлжэ гасаалжа ябадаг хүн хадаа, хуу ойлгоод, хүхюу хөөрөө дэлгэшэхэ.

Тиихэдэ маанарай, хүүгэдэй, одоол жаргал болодог, зоной үргэ шагнажа, халгашье һаа амарха гээшэ ехэл үнэтэй байдаг бэлэй. Тиигээдшье аха захатанай хөөрэлдөөн гээшэ эхинһээ һүүл хүрэтэрөө үргэлжэ нэгэ ехэ шог наадан бэшэ юм ааб даа, одоол хургаалай хайхан үгэнүүдые эндэл шагнажа ухаа нэмэхэш. Энэш хүн боложо ядаад ябаһан гүлмэр амитадта тон лэ хэрэгтэй байһан юм.

Манай нютагта баран бэе бээе ара нэрээрнь нэрлэхэ, бэе бээе гасаалха гээшэ ехэ дэлгэрэнхэй, хэншье сухалдахагүй, урдаһаань нэгэ харюу олоод лэ байха. Юрэл хүхюу зон, мүнөөшье залуушуулые шагнажа байхада, мүн лэ тиигэжэл хөөрэлдэжэ байдаг.

Мүнөө «...тэрэ Хабхаан-Бору тухайгаа үшөө хөөрэхэб», – гээшэдээ бусажа ерэе даа.

Манай бригадир Ринчин-Доржын абые, Гарма таабайе, нютаг соогоо Хабхаан-Гарма гэлсэдэг байгаа...

Сэрэн-Доржын Гарма гэдэг залуу ябахандаа гэр бүлөөрөө Дархингада үбэлзөөнтэй байһан юм байха. Али олон хэрэг хүдөөгэй хүнэй ажахыда гаражал байдаг гээбы даа, тэрэл хэрэгээрээ ой соо модо отолжо байгараа аймагай ойн харууладта баригдаад, тэдэнь хуули хазагайруулжа байһан хүниие бариһан хойноо яахаб, хэрэг эрхилжэ, данса нээжэ бэшэбэ ха юм. «Хэн гээшэбта?» – гэхэдэнь, «Хабхаан гээшэб» – гэбэ. «Хаанахибта?» – гэхэдэнь, «Хара-Бургааһатын»,

– гэжэ харюусаба. Аймагай түб ошожо, тэрэ хэрэгээ саашань ябуулхадаа, гэмтэнээ дуудажа асарха гэхэдэнь, аймаг соо Хара-Бургааһата гэжэ һууриншье, тосхоншье байхагүй, тэндэхи Хабхаан гэдэг хүн олдоогүй юм ха. Тэрэ гэхээр нютагтаа Хара-Бургааһатын Хабхаан, үгышье һаа Хабхаан Гарма гэжэ нэршэһэн, тэрэ нэрээ бүхы наһаараа зүүжэ ябаад, бурхандаа мордоодшье байхадаа, нэрлүүлжэ ябана гээшэ. Бортодо хадамда гаража нютагжаһан дүүнь хүрэтэрөө Хабхаан Ханда гэжэ алдаршаһан, «Энэ манай акай өөртөө нэрэ үгөөд, каана байһан намай Капкаан Канда гүүлэжэ байна», – гэдэг байһан юм.

Хабхаан үбгэн колхозой эндэ-тэндэ заһаха, шэнэлхэ гэхэ мэтын хүхэ бариха ажалда яһалал ябажа гараһан, шаргын үргэ матаха, шарга бооходоо бэрхэ, ажалша үбгэн байһан юм.

Манай бригадир Гармаев Ринчин-Доржо Гармаевич, юундэшьеб, мүн лэ абынгаа нэрэ зүүһэн, Хабхаан Ринчин-Доржо гэлсүүлдэг һэн. Хоёр Ринчин-Доржые илгаруулхын түлөө тииһэншье байгаа бээ гээд һанагдадаг. Үшөө Баабгай Ринчин-Доржо гэжэ байгаа. Бээер жаахан, томшье бэшэ Баабгай бага ябахандаа, Хужарга һэн ха, харанхы болгоод, хүршындоо гүйжэ ошоод, үүдыень тоншохо. Үүдэнэй саанаһаа «Хэн бэ?» – гэжэ асуухадань, тэдээнээ айлгажа байнаб гэхэн ухаантай, «Баабгайб!» – гэхэ, тииһээр хара багадаа Баабгай Ринчин-Доржо гэжэ алдаршаһан, нютагтаа малша, Цырен-Долгор хүгшэнтэйгөө ехэ ажалша бүлэ,

(Үргэлжэлынь 8-даху нуюрта).

(Үргэлжэл).

Ринчин-Доржо Дымбуевич Найданов ахай өөрөө айхабгар ангууша хүн юм хэн. Памганай (Хандын) бүлэ аха байгаа.

Хабхаан Ринчин-Доржомнай гоёмсуу, сэбэр, сэмсэгэр хүн, тэрэ сэрэгэй албанһаа (Монголой Алтан-Булагһаа) табигдажа ерээд, сайбар боро мори хургажа унахадаа, амынь дээрэ татаад, дүүлижэ ябахаар хүргэһэн, нээрээшье гоёл морин хэн. Ябадалдаа хүниие зобоохогүй, дүүлижэл ябаха. Тиигэжэ тэрэ морин Хабхаан-Боро гэжэ нэрлэгдэһэн, морин тармуур шэрэхэдээ тусгаар бэрхэ бэлэй. Баабай наһаараа мал ажалда ябаһан, нэгтгэл тэрэ морин тэрэндэ тудад, баабай тэрээнээ хэндэшье үгэнгүй малдаа унаад, зун болоходо үбһэндөө тэрэл моригоёо гараад лэ байдаг байгаа.

Хожомын колхозой үбһэндэ ябадаг моридые, хойто үбһэн болотор, намартаа табиха гэхэн зарлиг гараад, зон моригоо хуу табидог болобо. Баабай мориёо табижа үгэнгүй нилээд туласалдаад, ноёдой урдаһаа хаана хүрэхэбиши, нэгэ намар табиба юм хэн ха. Хойто хабарын, хаанаһаа үйлэ дайралдажа, тэрэл Хабхаан-Боромнай Ехэ-Мэлэдэ шабарта унажа үхэшөө бэлэй. Баабай эжэл болошоһон мориёо хайрлажа, уйлаашье гээшэ хэн ха, хэдэн жэл соо дурдажал хуудаг хэн.

- Намдаа байбал яахашьегүй мориенни шил дайлажа тэбюулаа хэнши, – гэжэ Цыренжаб ноёноо хашараһан байха.

Манай нютагта хургагдаһан шэнэ морид, ехэнхи ушарга эзэнэйнгээ нэрэ гү, али ара нэрыень зүүдэг юм. Үшөө бага байхадаа минии бухал шэрэдэг байһан номгон морин

Пүнди-Хүрин гэжэ нэрэтэй бэлэй. Сагаан-Мориндо орой болотор бухалаа сараараа шэрэдэг байһан, Пүнди-Хүрин түрүүшын бухалша морин байһан шэнги ханаандамни байна. Бухалаа томоор хэхэ, морин лэ һаа шэрэхэ байха гэхэдэш даахагүй, тиигээдшье морин алхасаараа угзаржа жүдхэхэ, бухал унагааха, сар аяарханаараа, яаралгүй, нэгэ жэгдээр жүдхэжэ ошодог, томо бухалнуудые даажа ядахагүй. Нютагтамнай үндэр томо бээтэй, шамбай ширираг, нюдаргаша гэжэ сууда гараһан, тэрэ мүртөө айхабгар томоотой Тубаан таабай гэжэ байһан юм. Тэрэ хүнэй ара нэрээр Пүнди гэжэ нэрлэгдэһэн, эзэндэ тон адли, яаралгүй, томоотой морин бэлэй...

Тиигээд лэ, Хабхаан-Борынгоо хосорходо, Ута-Жалгада үбһэ тармаха моригүй, нэгэ зунниие ото зобогдоо бэлэй. Сар хүллөөд, нэгэ хүн сараа унаха, үбгэн тармуур дээрэ һүүха, зоболонтойгоор тармалгаа хэдэг хэмди. Сар халуунда зобохо, унаһан хүнөө, тэрэнь ехэнхидээл үхибүүн ха юм, баһаха, шугы руу тармуураа шэрэһэн хэбээрэ гүйжэ орошохо, эрьехэдээ нозоо...

- Үтэлхэ наһандаа үхэрөөр үбһэ тармахые үзэжэ байнаб, – гэжэ ошоһон, ерэһэн ноёдой шэхэ хабирһаар, нэгэ моритойхон бологдобо ха. Тэрэнийш үшөө нэрэнь шангаар дуулдаг – Самбуев-Хэр! Баарһан, мүнөө наһаадам, тэрэ морин наһатай байһан юм хэн бээ, нэгэ үрдэһэ дабажа ябадаггүй бэлэй. Харахадашье хайртай, халта ябаад лэ амаруулхадань, урда хоёр хүлнүүдэ һольбоод, тархияа доошонь һанжуулаад, бэень шэшэржэ байха. Арайхан гэжэ хүзүүгтэ

нугалжа урдаһааш хараха, хоёр нюдэнһөөнь мэл-мэлхэн дуһалжа байдаг хэн...

Үбһэндөө гарамсаараа Хуштынгаа хара гэрхэн соо түбхинөөд, түрүүшын үедэ гар сабшалга ехээр хэдэг хэмди.

Хуштын буусада 2-3 янзын ногоон ургадаг хэн. Оройдоо хоолостой үндэр ногооной узуурта набтаршаг аад, тон үдхэнөөр, нэгэ хабтагай, һайхан ногоон ургаха. Тэрэнь нара үзэнгүй тэндээ илсайгаад, үжэн һагад, хоолостой үндэр ногоонойнгоо узуурые шийгтүүлээд, ехэнхи газарта тэрэнь бээ даангүй унаһанхай, юрэл, һэбшээнэй үлээһэн тээшэ юм бээ, бусайдаһанхай хабтайжа хэбтэдэг бэлэй. Тиимэ газарта мүр гаргажа сабшаха гээшэ хүшэр даа. 7-8 хажууршад сабшажа ороод лэ, нэгэ харахадаш барандаа хэдэн ондоо зүг руу хараад сабшажа ябаха – ногоонойнгоо унаһан тээшэ хараад, хажуураараа эльбээргэ һөөргэнь дэгээдэн һагад таһалхаһаа ондоо аргашье үгыл юм хэн даа. Эндэ би өөрын дүрэтэй хэм. Пайн хурсадаһан хажуураа дарад гээд, абадаг лэ мүрөө абаад, шангашаг һэжэржэ гаргахадамни, хажуурни хара газараар хюһаад, тэбэри болохош ха гэхээр ногоон монсойгоод, тэрэ хийдэшэхэ. Хабатайл хэн даа, теэд урданай хуушан буусада элдэбын баханануудай узуурнууд, ургамал шулуун – хажууршни ошожо тэдэндэ тороол һаа, эшэнь хоёр болоод ябаһадаг бэлэй. Баабайһаа, бэшэшье аха зонһоо ээлжээтэ «лекциеэ» шагнаад лэ, хажууршни баһа шэнээр эшэлэгдэхэ...

(«Сагаан морин» гэжэ номһоо абтаба)

(Үргэлжэлын удаадахи дугаарта)



ТҮҮХЭ

# Доржо Жигмэд Данжанай (Ёнзон багшын)

## СҮҮГЭЛЭЙ ДАСАНАЙ ТҮҮХЭ ДОМОГЬОО

(Үргэлжэл).

(Эхиний урдахи дугарнуудта).

Томо шулуун Согшон дасантай, ехэ хүсэгэй олон ном барлажа гаргадаг барай сүмэтэй, санид шойрын дасантай Жүдэй, Мамбын, Дүйнхэр дасангуудтай Маанин дуган, Долоон янзын ганжуурнуудтай, Ара-Халхын ехэнүүд дасангуудай тоодо Ёнзон багшын оролдолгоор ороһон юм.

Мүнөөнэй хэлээр хэлэхэдэ, Агын дасан гээшэмнай 4 факультеттэй университет байгаа ха юм. Хорёод гаран жэлдэ табалгаряагүй нуража, Шигэмүүнийн шажанай дээдэ эрдэмэй зиндаатай габжа гардаг болоһониинь үнэн.

Иимэ томо дасанай шэрээтэ гээшэмнай нилээд ехэ тушаал гээшэ аа бэд даа, Ёнзон багша өөрөө үбгэрөөб, залуу зон орожо, дасанаа ударидаг гээд, хайн дураараа шэрээхэ буужа, өөрынгөө орондо Галсан Шойдог Сундарай (зонойнгоо дунда Галданай ламхай) гэдэгыг томилһон байгаа. Энэнь ехэ хайшаалтай байһан. Галданай ламхай гээшэ Шандали нютагай бодонгууд омогой Дагбын Галданай хүбүүн хэн ха.

Шэрээтэ болёод, минн лэ амаржа хэбтээгүй, хитадай аяр хольн Долоонуур хото 1899 ондо ошожо, наян тохой Майдари бүтээхгэһэн хүсэлөөгүйсэдхын зорилго гаргаба. Майдари дархалдаг урашуулай ударидагшань Жирандайн Наваан гэдэг хүдөө лама аад, хаарташа, нэгэ шүүжэ, нэгэ алдажа байдаг дархангай хэлсээ баталһан ха.

Хэлсэһэн ёһоороо энэ Майдарица Наваан бүтээбэ ха. Бэлэн болоһон Майдари баруугаар, Богдын Хүрээгээр (Монголоор) дамжуулан, Онон дээгүүр наашань гаргаһан гээшэ ха. 19-дэхи (XIX) зуунай эхээр шандалиинхид Огшооһоо Могойтын вокзал ородог ехэ харгы дээрэ олон тэргээр шэрээд ябаһан Майдарице угтажа, адиста хүртөө һэмди гээд, минни эжы хөөрөгшэ бэлэй.

Майдарица Агынгаа дасан асараад, хабсарха болоходоо, тон уран нарин гэгдэдэг Шандали нютагай Шүхэртын Жигмэдые Галданай ламхай уриһан ха. Тэрэнь Борын Шойбоонтой хаа хэхэ байхабди гэбэ. Тиигээд хоёр дархашууд хабсаржа эхилбэ. Сээжэ бэеын хабсараад мэдэхэдэнь, бурханай амаргал, хүзүүн байбагүй. Эдэ хоёр дархашууд шэнээр өөһэдөө зохёожо дархалаад хабсарба. Бүри хожом, 1990 оноор Ленинградһаа Майдарица асархадаа, энэ амаргалыг орхижорхибо, зосооһоонь харахада, бэшэнһээл хаа хэлбэрээр ондоо зүһэ буруу байгаа юм бээ. Мүнөө дахиад хабсархадаа, энэниие хэн хүсөөхэ юм ааб даа.

Иигэжэл энэ Майдари бурханаа Ёнзон багшын тагаалал болоһон хойно бүтээһэн байгаа.

Агадаа бадар хэжэ, 5617 хони ямаа, 1200 үхэр, 712 адуу, 148 тэмээн, шүрэ, алтан сагаа мүнгэн бадар сугларба. Үшөө ехэ саарһан мүнгэн сугларба.

Энэ ехэ зөөрице дүрбэн нирванар барижа байба. Майдари бурхандаа сүмэ барижа, байрадань табижа, хабсаржа дүүргээд, арамнай үргөөд мэдэхэдэнь, сугларһан зөөри ехээр үригдэһэн, үбэршэлэгдэһэн байшаба. Баригдаха болоходоо, нирва Дабаа-Дагба боожо үхэшэһэн байба. Нүгөөдэ хулгайша нирва Шойдон уригшаа Монгол руу тэрyedжэ арилба. Иигэжэ Нацов бэшэһэн байха юм. Иимэ үзэгдөөгүй зэбүүн ааша гаргажа, яшаагүй нарин няндан хэрэгыг бузарлажа, доройтуулха обоодой үмдэһэн ороолонгууд олдохол ха юм даа. Зөөрийн шунал абыастай, зүрхэ сэдхэл нэбтэ сорьёхо хүсэгэй байшаба.

1901 ондо Ёнзон багша тагаалал болобо. Ёнзон багшын дурасхаалда Согшон дасанай зүүн урда субарга бодхоогдобо. Нэгэ бага баруугаар Галсан Жимбэ Түгэлдэрэйдэ зорюулһан баһа нэгэ субарга байдаг бэлэй. Ёнзон багшын бодисада изагууртай байһан ушарһаань, түрэлыень бэдэрһэн байгаа.

Богдо Зонхобын хубилгаан Лабранай нэрээтэ Жамьян Шадлаавада 1901 ондо түрэхэн хүүгэдэй нэрэ обогыень абаашахада, тэрэниинь үзөөд, Намханай Намжилай хүбүүндэ шоонь бууһан байгаа. Нютаг нэрээрэ Намхан Тэхэ гэлсүүлдэг энэ айлайхи Агын эхинэй Баруун Тугалтын хойто энгэртэ буусатай, абхан харгана омогой байгаа. Агын

(Үргэлжэлынь 10-11-дэхи нюуруудта).

## Доржо Жигмэд Данжанай (Ёнзон багшын)

### СҮҮГЭЛЭЙ ДАСАНАЙ ТҮҮХЭ ДОМОГ ҮОО

(Үргэлжэл).

дасанайхид үшөө лаблангаа энээхэн хүбүүндэ хэды хонхо, ошор, батар аяганууды харуулаад: «Өөрынхиёо аба даа», гэхэдэнь, Ёнзон багшын барیداг хонхо, ошортойнь мүн уудаг аягыень абahan юм гээд Намхан Тэхын басаган хубилгаан хүбүүнэй дүүнь болохо Бальжима хүгшэнэй намда хөөрөжэ үгэһые дамжуула: «Энэ хүбүүндэмнай Түбдэн Нима гэжэ нэрэ үгэбэ, газаамнай үргөө бариба. Энэнь һэрхэгэрхэн, харахада голшогхон гэр һэн. Газаамнай олон жэл байгаа. Долоотой болоходонь Агын дасан залаһан юм. Дасан дээрэ томохон гэр бариһан ха. Энэ жаахан хүүгэдтэ юунэй томо гэр гээшэб гэжэ нэгэ хүнэй адаряаталдахыень Түбдэн Нима дуулаад, ехээр дураа гутаһан юм. Манайхинай Баруун Тугхалтын хойто бэсын Ута-Хүнды Мухар Хүнды хоёры

илгаһан томо Оорсог хадын үбэрэй гэбтэг хаялга дээрэ байгаа. Мүнөөшье эндэнь малшанай бууса байһаар, Жамсаран хүнды гэлсэдэг. Урдуурань сабшаламнай һэн. Аба эжымнай хүзэгшэ, буянша зон һэн, үргэл, мүргэл, энэ тэрэ бадар татахада харамнангүй, шадахыса үгэдэг байһан юм. Манай абатан Аршаантын голой урда бээдэ зуһадаг һэн. Буусаһаамнай ехэшье холо бэшэ, Сагаан-Дабаниие дабахада, ара таладань байгаа. Баруун хойто тээмнай Аршаантын мунхан харагдажа байха. Абатаннай дунда шадалтай айл һэн.

Түбдэн Нимамнай Агын дасанда ороод, удааншье болонгүй, уушханай ханяадаар үбдэшэбэ. Тиихэ сагта тиимэ үбшэн аргада ородоггүй ехэнхидээл үхэн тэгүүлдэг һэн. Аргалхыешье мүхэдүүлээгүй оролдоһон юм аабза. Ёнзон багшын дүү эмшэ багша өөрөө

сособойдоошье һаань, ямаршье арга туһа болоогүй гээгдээ һэн, арбаадтайхан байһан аабза, – гээд Бальжима хүгшөө хөөрөөгөө түгэсхэбэ.

Ёнзон багшын бэшээд барлуулһан номууд олоной дунда хүндэтгэйгээр хүлээгдэдэг, дара дагдаха болотороо, нэгэнһээ нүгөөдые дамжажа уншагдадаг байһан ха. Мүнөө олдохонь шуухаг болоһон. Иимэ хүмүүжэлэй удхатай номуудынь түбэд үзэгэй тоогоор гаргаһан юм гэлсэхэ. Ёнзон багшын олоной хэрэгтэ хам оролсожо оролдодог байһые хаанһаа бууһан хайра шагналнууд гэршэлнэ. Шэтын гимназиине байгуулха хэрэгтэ оролдоһонойнгоо түлөө мүнгэн медальда, 1897 оноор болоһон бүгэдэ зоной тоо бүридхэлдэ эдэбхитэйгээр хабаадаһанайгаа түлөө Ш-дугаар Александр хаанай дурасхаалда зориулһан медальар шагнагдаһан.

## Аняа багша

**Сууга эрдэмтэн Цыбен Жамсарано 1905 оной зун Ага нотагаараа ябахандаа Зүдхэлийн адагта голой зүүн бээдэ оршоһон Тугшанай дасан хүрэн тухайгаа иигэжэ бэшэ-нэ:**

«Тугшанай дасан һама сахиусантай, Аняев гэжэ шэрээтэгэй байһан ха. Үсөөхэн жиндагтайнь ушарһаа, дасанинь үгытэйхэн, оройдоол хорёод гэрнүүдтэй, табяад хамниган ламанартай, санидай хурал үгы. Дасан соонь Дуйнхар (эрдэм техникын дэбжэхые өөгшөөдэг эди шэдитэй бурхан) бурхан дэлгээтэй байна.

Шэрээр илгажа гоёонгүйгөөр, хара торгон утаһаар оёжо бүтээһэниинь, нарин уранаар зуражархихан шэнги. Иимээр бүтээһэн бурхан түрүүшынхиеэ хаража гайхааб. «Найдан Жүдэг» (үри бээр үнэржэхын түлөө энэ бурханда хүгэдэдэг) гэдэг гоёор аад, уранаар урданай сагта бүтээгдэһэн бурхан байба. Дасанай үүдэнэй гоёолто гэхэдэ үүлэн соогуур дэгдэһэн, бүрээ бариһан хэды хандамаанар (тэнгэриин басагад зураатай). Тугшан дасан гэшэ ори гансаараа Вихара (эргын буддизмын үедэ Буда Шэгэмуниин тогтооһон да-

санай доторой Журам) гэдэг урда сагай дасанай ёһотой нарин гуримые үнэхөөр баримталжа шадаһан байна. Бээ дээгүүр абхуулжа, бидэбди гэһэн бээрхүү, хайрхуу юумэн үгы, шажанайнгаа ёһо гуримые шанга наринаар сахидаг. Энэ талаараа, Аняа ламын оролдолгоор, холо ойгуур суутай болоһон. Дасанай доторой байдалай гол үндэһэн виная (лама санаартанай бээ зүбөөр абажа ябахын нарин заабари) сахилган болоно. Шаг шууян, хоб хошуун, атаа мэсэн эндэ байхагүй. Ага Сүүгэлһээ эхитэй бүхы дасангуудай баян бар-

дам, олон ламанараараа омогорхожо, ехэ эрдэмтэн гэгдэжэ байһан үедэ, Тугшанай дасанай хамниганшые, буряадшые ламанар бурхан Буддынгаа хургаалда үнэн шэгээрээ, энэ тэрэ шойжон табьяан гэхэмэтын түргэн түүхэй юумэндэ эб даб гэнэгүй, хүзэгтэнишые баһал эдээнэйнгээ номнол даганги, Ага, Сүүгэлдэ Түбэдһөө ерэнэн шойжоншон шэдиэ харуулжа байна ха юм гэлдэһэн шууяанда сэдхэлээ хүдэлэнгүй, тишээ ошохоомые һананагүй», – гэжэ бэшэһэн байна.

Эгээл тэрэ үедэнь, Цэтэб шойжоншын Агын дасанда Шойжон гаргажа байһан үе, бүхы Ага, Түүргэ, Бооржо, Үлирэнгэтээ сула суу боложо, дасан дээрэ зоной үймэжэ байһан үедэ Цыбен Жамсарано Шойжон табилгада бэээрээ байжа, үзэһэн хараһанаа бэшэһэн байна Тугшанай дасан тухай Цыбен Жамсарано бэшэхэдээ, энэ дасанай доторой байдалые, гурим сахилыень өөрөө һайшаагаа гэжэ тухайлхаар.

Бүхы буряадай дүшэн зургаан сооһоо илгаржа харагдаһан Тугшанай дасан, тэрээнэй шэрээтэ Аняев гээшэмнай хэн гээшэб, хаанахи юм бэ гэжэ һонирхомоор ёһотой.

Энэмнай 1845 ондо Шойрын Сүүгэлдэ бии болохотойнь ошожо ороод, Бурханһаа изагууртай Дандарай ламхайн шаби боложо ябаһан, багшынгаа гол шухала заабари үнэн сэхээр, Бурханай номой арюун сэбэрэй түлөө оролдогты гэнэн захяаень дүүргэлтэ болгожо шадаһан үсөөхэн ламанарай нэгэниинь юм. «Аняа багша» гээд, арад зонойнгоо дунда алдаршаһан үнэн нэрыень мэндэшые байхадань, захын хүн

мэдэхэгүй байгаа. Угайлхадаа лама хүн олон нэрэтэй байдаг гээшэ. Түрэлхиинь түрүүшын нэрэ Тогмид хэн аад, лама болоходоо Нимаа гэжэ нэрэдэ хүртэһэн ха. Эсэгэнь Хонжонной Бадма гэдэг оонигор, анигар нюдэтэй хүн байжа «Аняа» гэжэ ара нэрэтэй болоһон байгаа. Тиймэһээ хүбүүниинь суутай ехэ лама боложо алдаршахадаа, Аняа багша гээд суурхаһан ха. Энэ нэрэнь ехэл бүхэ, халашагүй нэрэ байшоо – хүбүүдтэнь, ашанар гушанартань, үшөө саашаа мүнөө хүрэтэр ябаһаар, Аняатан гэлсэхээр лэ юм.

Тоонтонь Тобогорой үбэр гэдэг Шандалиин баруун бэедэ. Хэды ондо түрөө гээшэб гээд, угайнгаа бэшэгээр шалгахата 1820-1825 оной, энэ табан жэлэй забһар соо баймаар гэжэ үзэбэб. Данзанай ехэшүүл ламанартай, Ёнзон багша Эмшэ багша хоёртой үе үүри ябаһан, сугтаа Сүүгэлдэ шойродо хураһан ха. Мүн тагаалал болоходоо, Ёнзон багшатай хараа бараандаа нэгэ жэлдэ шахуу гэлсэдэг хэн. Иймэ суутай нэрэтэй болоһониинь, баһа нэгэ ушартай юм. Миин юрэ тийгээд бүтэшэдэг юумэн байдаггүй, бүхы юумэн үйлын үрийн шалтагаар «карма» гэдгээр болодог ха юм. Зугаа гэдэг хулинсаг эсэгэнь хөлго бодонгууд байһан. Хёолгодоо байхадаа, Сонгоолойнгоо Хилганатын дасанай Жиндаг, тэрэ дасандаа үргэдэг ба мүргэдэг, Ехэ Юм сахюусан Зүүн Түбэдһөө үнэтэй сэнгээр асаржа шүтэдэг байһан ха. 1807 ондо орон нютагаа ородто орхёод, зөөхэ баатай боложо, түрүүлэгшээр Табтаанайн Аса Шэбэртэ байрлаһан аад, ородойнгоо орооһо тарималдань малаа оруулжа, тодхортохоһоо

дайганаад, Хонжонной хоёр хүбүүд Аняа (Бадма) ба Габзан шэлынгээ үбэр зөөжэ, Шандалиин дулаан харын Тобогорой үбэртэ бууса түхээрбэ. Габзаниинь зүүн тээшээ нэгэ гүбөө дабаад, Хүлэрэгтэ гээшые һайхашаажа, эндээ байрлаба. Эдэ хоёр аха дүүнэрэй уг унгиинь сасардаһан мүнөө хүрэтэр хоорондоо барисаатай, түрэл гээшэбди гэжэ ябалсаһаар. Тэрэ Ехэ Юм сахюусаниинь байһаар тахигдажа, шүтэгдэжэл байдаг.

Хойноһоо Табтаанай ерэнэн гэхээн дүтэ хаби дасан байдаггүй, эндэхи зонойнь бөөгэй мүргэлтэй, дасаниешые хэрэгсэмжэгүй байһан ха. Шандали зөөгөөд мэдэхэдэнь, ойрохоно оройдоол хорёод хүрэхэгүй модной газарта һаяхан арамнайлагдаһан Тугшанай хамниган дасан байба. Ехэтэ баясажа, Аняатан Габзантан хоёр энэ дасанайнгаа жиндагын болоһон ха. Агыншые, Сүүгэлэйшые дасангууд үшөө баригдаа улы байһан саг гэжэ ойлгохо шухала. Хэды дахяад Тугшанайнгаа дасанай зүдэржэ, үертэ ба түймэртэ орожо, дүрбэ дахин зөөхэ урилхадань, зөөри зоошоор бад гэсэ дүнгэхэ шадалтай, зөөритэй эрхим баяшуул Хонжонной хоёр хүбүүд гэлсүүлжэ ябаһан түүхэтэй. Бурханай хайраар эдээнэй хотондо хүбүүд уданшыегүй хубаряад түрбэ. Тугшанайнгаа дасанда Аняатан ба Габзантан хүбүүдээ хубараг болгожо үгэдэг болобо. Түрүүн Тогмид (Аняа багша), удаань Гүнзэн (Даа ламбагай) – эдэнэр ламын харгы эрхилбэ. Байд гээд Габзантанайнь Донгид ошобо. Иигэжэ гурбан хүбүүдэйнь Тугшанай дасанда арбаад жэл хураад байтарын, (Үргэлжэлынь 12-дохи нуюурта).

## Доржо Жигмэд Данжанай (Ёнзон багшын)

### СҮҮГЭЛЭЙ ДАСАНАЙ ТҮҮХЭ ДОМОГ ҮОО

(Үргэлжэл).

Сүүгэл дасанда санитай (шойрын) хургуули нээгдэж, 1845 оной үеэр тийшээ хурахаяа эдэ гурбан хүбүүд ошоо лэн ха. Сүүгэлдээ эрхимээр хуража дүүргээд, Аняатанайн Тогмид Гүнзэн хоёрын урда орон Паса Жуу эрдэмээ дээшлүүлхээ ошоһон түүхэтэй. Нүгөөдэ Габзанайн Донгид санитайнгаа хургуули хайн дүүргэж, шойро хаяанда бэлэн хүниие урдаа табидаггүй, эрхим шойрошон гэжэ илгарба. Хамбын хүрэнэй эрилтээр, Анаагай дасан шойрын багшаар эльгээгдэн ха. Ошоод, һөөргөө бусаагүй, тийшээ тагаалал болоһон гэдэг. Иигэжэ Будда бурханда үнэхөөр хүзэглэжэ, зөөри зөөшөөр дасанда хиидтэ туһалжа, Ехэ Юм сахюуса абажа, шүтэжэ ябаһанай хайхан үрээлээр, бэлигтэй бэрхэ хүбүүд хэдыгээрээ мүндэлжэ байһаниинь үнэн бололтой.

Бартай хүртэй, барьялаа, тарьялаа Баабай, Эжы гэгдэн Баруун-Үндэр, Зүүн-Үндэр гэдэгүүд элбэг баян эрдэнийн зүйл, элбэг янзын булаша баялигтай, эхиршэнги адлиханууд, эжэл хоёр ууланууд энэ нютагай боро гүбээнүүдэй дундаһаа гэгтэ үндыжэ бодоһон бидэбди гээд, холоһоо хүхэрэн, манаран хүнэй нюдые татан харагдадаг юм. Энэмнай Адагалигай хоёр

үндэрнүүд гээшэ. Зуун жараад жэлэй саана аяар холын Түбэд оронһоо Хоршод гэгээн Ород Монголой хилэ гарамсаараа, Адагалигые хурагшалһаар, сэб сэхэ хүрэжэ, зорижо ерэнэн ха. Юундэ энэ гэгээн Адагалиг ерэхэ болоо юм бэ гэхэдэ, уг унгиинь Адагалиг баатар гэжэ сэрэгэй ударидагша ябаһан аад, Ара Халхын газарта яһаа хаяһан, унаһан газарыень хожомоо Адагалиг гэжэ нэрлэнэн түүхэтэй. Иимэ нютагые Адагалиг баатарай үри хүүгэдыншые, хожомойншые зон үнинэй хурагшалдаг байһан ха. Хоршод гэгээн Пасада байхадаашые, Лабрангааршые ябахадаа, энэн тухай буряад ламанарһаа хурагшалжа дуулаад, морилжо ерэнэн гэхэ юм. Хүрэжэ ерэмсээрээ, хүн зоноор уулзаншыегүй, ундашые уунгүй, түргэн лэ Баруун-Үндэр өөдэ жүдхэбэ. Суг ябаһан нүхэдын тэндэ байһан хотон айлда хүрэжэ, манжа (хооллохо) бариха зуураа, хэнээр ябаһанаа, хэрэг зоригоо хэлэхэдэнь, тэрэ ламые зоной харахаяа гарахада, Баруун-Үндэрэй үбэртэ хоёр хүн урда урдаһаа хаража хуухан харагдаба. Хоршод гэгээнтэй уулзажа байгша хүниинь хүхэ дэгэлтэй, сагаан моритой янзатай. Ерэгшэ гэгээн багшада унда асаржа, мүн уулзахаяа нютагай зайһанай ошоходонь, сагаан моритой

хүниинь үгы байба ха. Хоршод гэгээн ундалжа хуухадаа, хэлэжэ хууба ха: энэ танай үндэр уулын эзэн минии түрэл сэрэгшэ баатар хүн байһан юм. Уулзажа танилсаба, ярилдабабди. Түбэд ороноо һанашооб, бусахамни гээшэ ха гэнэ. Тийгээдшые тойроод байһан зон барга багар зангай, бөөгэй мүргэлтэй юм. Зүүн лэ хададамни шүтэжэ гүйлдэгшэ, тайлга тахилгаяа бүтээгшэ гэнэ. Тийхэдэнь нютагай зайһан асууба:

- Теэд энэ уулымнай эзэн ябашхань гээшэ гү? Бидэ яаха зон гээшэбиди? Малтай, зонтоймнай хаража үргэжэ байһан нютагаймнай сахюусан гээшэл, – гэхэдэнь хэлэбэ.

- Таанадые Будда бурханиие хайхардаггүй, олонхидоо бөөгэй мүргэлтэй гэнэ ха юм. Мүнөө болохоо байгша зунай хуралаар Агын дасанда уулзаха гэлсээбди. Тийхэдэ таанадай гуйлга дамжуулхаб, – гэбэ. Хожомынь хуралай удаа Хоршод гэгээн шандалиинхидта хэлэхэдэ:

- Таанадай лама бурханда хүзэглэдэг болоо һаа, эндэ үлэхэб гэжэ зүбшөөгөө. Адагалиг баатар өөрөө анханда бурхан Буддада шүтэдэг үндэр хүзэгтэн ябаһан юм, – гэжэ ойлгуулба.

(Үргэлжэлын удаахи дугаарта).

### Д. ЦЫРЕНДАШИЕВ

Редакцин хаяг:  
671950, Буряад Улас, Закаменск хото,  
Ленинэй үйлэ, 42-дохи гэр.

Һарадаа хоёр дахин гарадаг һонин.

Хэлэг 300.  
Индекс 59901.

Эмхидхэн байгуулагша:  
Захаамнай аймагай захиргаан.

Редактор  
С.Б.-О. Садаева,  
суглуулан бүридхэжэ,  
алдуунуудые захигша, ризограф  
дээрэ хэблэгшэ Э.В. Цыдемпилова.

Телефон, факс,  
ород газтын редакторай: 4-46-32,  
харюусалгата секретарин  
ба соносхой – 4-30-54,  
компьютерна түбэй – 4-31-61,

бухгалтерин – 4-30-37.  
Хэблэлэй нэгэ хахад  
хуудан хэмжээтэй.

Толлолгонуудта үгтэнэн тоо  
ба баримтануудай, хүнэй,  
нотагай нэрэнүүдэй зүб бурууда  
авторнуудын харюусалгатай.

Редакцин хараа үзэл авторнуудай һанал  
бодолтой зохилдонги бэшэ байжа магад.